

irgangene i internationalt diplomati og også i diverse firmaers aktiviteter. Mogens Pelt har med denne bog ydet et vigtigt bidrag til forståelsen af en mindre stats manøvrerum.

Kay Lundgreen-Nielsen

Fra mellemkrigstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65årsdagen oktober 1998. Redaktion HENRIK DETHLEFSEN OG HENRIK LUNDBAK. Museum Tusulanums Forlag. Københavns Universitet 1998.

Denne mastodont af et velfortjent festskrift til to historikere indeholder hele 25 artikler, en større indledning, tabula gratulatoria og fødselernes bibliografier.

Det er usædvanligt, at en redaktion af et festskrift søger at styre indholdet ud fra en problemstilling. I dette tilfælde hvorvidt besættelsestiden kan opfattes som et politisk brud med mellemkrigstiden, eller kun var en parentes, efter hvilken den politiske og samfundsmæssige udvikling fortsatte, som om intet var hændt, kontinuitet/brud. Bidragene placeres i en kronologisk orden: mellemkrigs-, besættelses- og efterkrigstid. I en indledning, som kortfattet omtaler alle artiklerne, struktureres indholdet endvidere som: udenrigs- og sikkerhedspolitik, indre udvikling og kollektiv bevidsthed. Disse ihærdige bestræbelser på at skabe orden i det omfattende stof lykkes naturligvis kun til en vis grad, men det er i sig selv et prisværdigt forsøg på at lade de mange artikler fremtræde som ordnede led i en aktuell forskningsdebat.

Andre usædvanlige træk ved festskriftet er, at det er til to personer, og at festens genstande selv bidrager med væsentlige indslag, lidt frækt lokket til det på falske forudsætninger, så overraskelsesmomentet kunne bevares. Nissens artikel, der ligesom Kirchhoffs oprindeligt er et foredragsmanuskript fra september 1997, hedder »Fra mellemkrigstid til besættelsestid« og handler om kontinuiteten i konflikten mellem anti-parlamentariske og parlamentariske kræfter i perioden. Kirchhoffs hedder »Den store myte om det danske folk i kamp. Om besættelsen i dansk kollektiverindring«, og handler således om konsensusopfattelsen af passiv og aktiv modstand i efterkrigsårene, som modvirkede de konflikter med tendenser til brud, som også var tilstede. De har åbenbart været ude på bundne opgaver, der skulle være afsæt for problemstillingen. Redaktørernes udgangspunkt er, at Nissen som historiker står for et kontinuitetssynspunkt, mens Kirchhoff er mest optaget af brudelementerne i besættelsestidens historie.

Spørgsmålet om *kontinuitet eller brud* er som sagt hovedproblemstillingen i festskriftet, og svaret er: overvejende kontinuitet, fordi Tyskland og dermed dets danske tilhængere tabte krigen, og fordi det lykkedes de danske, parlamentariske politikere at holde nazisme og antiparlamentariske kræfter nede i mellemkrigstiden og de første år af besættelsen samt at eliminere en konflikt med modstandsbevægelsen i besættelsens sidste år og den umiddelbare efterkrigstid.

Sovjetunionen afløste efter krigen Tyskland som Danmarks stærke nabo, men udenrigspolitisk fortsatte man en neutralitetspolitik op til 1949, hvor den eskalerende bipolaritet tvang regeringen til at vælge side. Indenrigspolitisk kunne man fortsætte opbygningen af velfærdsstaten som middel til sikring af indre stabilitet. Men under besættelsen fungerede den tyske tilstedeværelse som en katalysator for konflikter, der før besættelsen havde været og fortsat efter besættelsen stadig var tilstede. Hvor megen vægt historikeren tillægger disse konflikter placerer ham på skalaen *konsensus – konflikt*.

Denne modstilling er ikke blot et spørgsmål om professionelle historikers tolkninger af besættelsestiden. Den spiller en væsentlig rolle i drøftelsen af den kollektive erindring, som den kommer til udtryk i menigmands bevidsthed og i officielle ritualer omkring mindehøjtideligheder. Her er konsensusforestillingen dominerende. Vel nok fordi der i efterkrigstiden var brug for enhed først under normaliseringsprocessen og senere under den kolde krig. I disse år er professionelle historikers revision af denne konsensusopfattelse – eller myten om det store sammenhold under besættelsen – intensiveret. Det er konflikterne og de »glemte« modparter i konflikterne, der optager forskerne. Men nu efter murens fald er det jo også »gratis«, som Kirchhoff siger.

Denne interesseforskydning fremgår af *Henrik Dethlefsens* artikel »Arven fra Hæstrup«, der er en ræsonnerende, historiografisk behandling af debatten om besættelsestiden, hvor Nissen og Kirchhoff placeres i en større sammenhæng. Dethlefsen behandler efterkrigstidens synspunkter på besættelsestiden i lyset af forskellige begreber og begrebmæssige modstillinger, som de kommer til udtryk både i den internationale og i vor egen nationale diskussion.

I Danmark har vi konsensus/konfliktmodsatningen, som den i 1985 fremstilles af Hans Kirchhoff i »Historie og samtidsorientering« nr 1, 1985, med Jørgen Hæstrup som talsmand for det nationale sammenhold om aktiv og passiv modstand fra først til sidst, og det i forhold hertil revisionistiske synspunkt med fremhævelse af konflikten mellem kollaboration og modstand, som bl.a. er Kirchhoffs. Dethlefsen er imidlertid kommet i tvivl om denne modstillings relevans. Vel anbringer Kirch-

hoff Nissen i kategorien »konsensus«, men også Nissen finder jo sine forklaringer i konflikter. Måske er der snarere tale om forskellige typer af konflikthistorie. Dethlefsen fastholder dog, at der er substantielle forskelle på de to kategorier, og udvider sit interesseområde til foruden faghistorikerne også at omfatte hvad han kalder »læghistorie«. Han tager det fransk inspirerede begreb *resistancialisme* frem. Det dækker en erindringsforskydning væk fra tilpasningen til besættelsesmagten i krigens første år og hen til forestillingen om en national samling om modstand, som der var behov for i den umiddelbare efterkrigstid, hvor demokratiet og normalisering af samfundsforholdene skulle genetableres.

Der var – og er måske stadigvæk – et behov for den illusion, som mere revisionistiske faghistorikere kun har haft et begrænset held med at nedbryde i offentligheden, sådan som det også påstås af Claus Bryld og Anette Warring i deres nys udsendte bog fra 1998 om besættelsestiden som kollektiv erindring. Hæstrup, der anså politikernes og modstandsfolkernes befrielsesregering som udtryk for et »lykkeligt kompromis« og modstand og tilpasning som komplementære størrelser, er i denne sammenhæng resistancialist. Med anden generation af besættelsestidsforskere, der havde tilknytning til Udgiverselskab for Danmarks Nyeste Historie (DNH), begyndte de professionelle historikers revision af resistancialismen og dermed en grøftegravning til »det brede historieforbrygende publikum«, som Dethlefsen udtrykker det.

En del af forklaringen på Nissens og Kirchhoffs forskellige syn på besættelsestidens politiske forhold finder Dethlefsen i deres empiriske udgangspunkter i henholdsvis 1940 og 1943. I sin disputats, »1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken« (1972), skriver Nissen om en nationalt motiveret forhandlingspolitik. Kirchhoff skriver i sin, »Augustoprøret 1943« (1979), bl.a. om kollaborationen som politikernes overlevelsestrategi mellem på den ene side nazister og på den anden kommunister og chauvinister.

Det er dog ikke Dethlefsen helt nok som forklaring. For at komme videre præsenterer han os for endnu et begrebspaar fra den internationale forskningsdiskussion: *intentionalisme* og *funktionalisme*. Nissen kan fastholde den scavenianske betegnelse, forhandlingspolitik, fordi politikkerne aldrig bandt deres forhåbninger til en tysk sejr, sådan som de virkelige kollaboratører, nazisterne. Politikernes nationale intentioner var de samme som sabotørernes, men deres handlinger var bl.a. styret af til- og aftagende tysk styrke op gennem besættelsestiden.

Kirchhoff tillægger ikke politikernes motiver samme vægt som Nissen. Samarbejdspolitikken var i sin funktion en moralsk og økonomisk støtte til de tyske nazisters krig og dermed i diametral modsætning til

modstandsbevægelsens kamp, altså kollaboration. Dethlefsen bløder dog forskellen på de to forskere op bl.a. med henvisning til den faktiske modsætning mellem politikere og modstandsfolk og det faktiske kompromis mellem dem i befrielsesregeringen, reale forhold som de jo begge må tage i betragtning.

Han ender med at pege på fødselarernes forskerpersonligheder, Kirchhoff som den engagerede specialist med den enestående beherskelse af det snævre besættelsestidsområde og Nissen som samtidshistorikeren ned sans for syntesens lange perspektiv, Kirchhoff som den, der gør politikerne moralsk ansvarlige for deres ofte egoistiske handlinger set i lyset af alternative muligheder, Nissen som den, der holder sig til de rent faktiske forhold og aktørernes udtrykte motiver. De er dog begge iflg. Dethlefsen blevet rundere med årene. Kirchhoff med øget respekt for samarbejdspolitikken og Nissen med optagethed af funktionalisternes forskning og konfliktsynspunkter. Lad os så se på de to ældre herres egne bidrag til festskriftet.

Henrik S. Nissen tager ganske rigtigt fat på en konflikt, dog ikke den mellem politikere og modstandsbevægelsen. Hans artikel handler om antiparlamentaristiske synspunkter på »systemet Stauning/Munch« i mellemkrigstiden og besættelsens første år. Han går uden om modstandspartiet, det oprindeligt antiparlamentariske Dansk Samling, med en henvisning til, at der er et arbejde i gang om det, men antyder dog sidst i sin artikel, at den politiske skuffelse i modstandsbevægelsen efter befrielsen kan have noget at gøre med forventninger til et systemskifte i antiparlamentarisk retning. Kommunisterne har slet ikke plads i Nissens artikel, der udelukkende drejer sig om højredrejning med en duft af fascisme. Det er kravet om handlekraft, sagkundskab, nødvendige beslutninger, løsninger uden hensyn til partierne og lignende, der føres frem uden at antiparlamentarikerne eller genrejserne, som de også kaldtes, dog identificerede sig med de danske nazister.

Nissen ræsonnerer over styrken i offentligheden bag denne holdning henholdsvis før og under besættelsen og finder, at kapitulationen d. 9. april intensiverer den, og at aktiviteten på højrefløjen holdt sig et års tid eller to for derefter at dø ud og hensigtsmæssigt at fortrænges i aktivisternes glemsel. Han sætter således spørgsmålstegn ved forestillingen om besættelsestiden som en politisk parentes eller et brud i Danmarks historie, i hvert fald ved »parentes begynd«. Hvis den fremtræder som en parentes i historieskrivningen, skyldes det historikernes emnevalg for tiden før og under krigen. For genrejserne var der ikke meget at gøre efter befrielsen ved de parlamentariske englændere. For antiparlamentarikernes vedkommende blev det en »parentes slut«, et brud.

Hans Kirchhoff indleder med et rids af de væsentligste problemer omkring konsensus/konfliktproblematikken angående samarbejds- og modstandspolitikken. Han opfatter samarbejdspolitikken som politikernes kamp for at fastholde »fredsbesættelsen« og demokratiet over for modstandsbevægelsens og især kommunisternes brud- og reformprojekter. Politikernes projekt blev en succes, men en succes med omkostninger.

Jeg refererer hovedsynspunkterne, fordi de i en nøddeskal giver Kirchhoffs syn på besættelsestiden. Motivet til politikernes holdning var de første krigsårs udsigt til en generationslang tysk besættelse. Den spontane nationale bevægelse i offentligheden blev spændt for kollaborationens vogn og slog bunden ud af antiparlamentarismen, men politikernes indbyrdes samarbejde slørede samtidig en klassekamp, som i den senere kollektive tradition kun spiller en beskeden rolle f.eks. i forklaringen på augustopstanden i 43 og folkestrejken året efter.

Kollaborationen, som i begyndelsen bl.a. gik hårdt ud over kommunisterne, kom dog under tryk indefra med tilslutningen til antikominternpagten. Ikke så meget på grund af offentlighedens sympati for kommunister og Sovjetunionen, den kunne ligge på et lille sted, men fordi regeringen meldte os ind i den forkerte lejr. Især jurisdiktionen, politiets jagt på kommunister og modstandsfolk, var en akilleshæl. Politiet fungerede som tyskernes håndlangere. Foreløbig kunne forholdsregler mod sabotagen dog dækkes af folkestemningen, som stod fremmed over for »terrorisme«.

Men i 1943 og fremefter sker der et omsving i opinionen. Politikerne anså den 29. august som en ulykke, og især socialdemokraternes bekymring for kommunisternes eventuelle kupplaner ved et tysk nederlag førte dem ud i et dobbeltspil over for modstandsbevægelsen f.eks. illustreret ved den skæve våbenfordeling.

Folkestrejken i 1944 fik stor betydning for udformningen af den kollektive erindring. Folks sure hverdagserfaringer under besættelsen fik karakter af symbolsk modstand og gjorde det let for den enkelte at identificere sig med den aktive kamp. Det førte til »en national konsensus, der i krigens slutfase fusionerede det officielle Danmark med modstandsbevægelsen og befolkningen«. Men Kirchhoffs konklusion taler også om »en splittet nation med dybe modsætninger mellem samarbejds- og modstandssynspunkter i 1942/43, der udløste borgerkrigs-lignende tilstande under augustoprøret i 1943«. Det blev senere til skeletter i klædeskabet.

I sommeren 1945 skrev sejrherrene så besættelsestidshistorie, myten med dens overvurdering af modstandens rolle, og tog fat på et retsop-

gør med landssvigerne. Det fik betydning for bevidsthedsdannelsen. Politikerne lancerede myten om den legale, passive modstand, som også blev en vigtig figur i den kollektive erindring. Den overordnede myte blev den om et helt folk i kamp mod den tyske besættelsesmagt. Tænderne var trukket ud af modstandsbevægelsens konfliktsyn, som især havde været markant før d. 29. august 1943.

Men iøvrigt var der jo en sandhed i myten, medgiver Kirchhoff, og overvejer en påstand af Henning Poulsen om at kontrasten mellem samarbejde og modstand ikke spillede nogen større rolle i danskernes bevidsthed. Hertil kommer så kompromisset om regeringsdannelsen og parternes vilje til at undgå den splittelse, som rådede i andre befriede lande. Modstandsbevægelsens ministre blev gidsler for den normaliseringsproces, som befolkningen ønskede.

Således fik modstandsbevægelsen meget lidt politisk betydning i efterkrigstiden. For højrefløjens vedkommende måske noget for neutralitetsbruddet ved tilslutningen til NATO, og for venstrefløjens for modstanden mod EF/EU. Men ellers blev besættelsestiden en parentes, som retarderede opbygningen af velfærdsstaten. Spørgsmålet om brud/kontinuitet som en gammel sag mellem Nissen og Kirchhoff bliver, som Nissen ganske rigtigt påpeger, et spørgsmål om emnevalg, om i hvor høj grad man hæfter sig ved politikernes verden eller ved modstandsbevægelsens.

Hæstrups arbejde, som Kirchhoff ser som et barn af Danmarks opslutning om vestmagterne under den kolde krig, blev »den videnskabelige underbygning af den store myte«, som bliver pudset op og ritualiseret på mindedage.

Den store myte har haft en »integrerende og samlende effekt på identiteten«, men mange spørgsmål blæser iflg. Kirchhoff endnu i vinden, bl.a. hvilke anknætningspunkter den har til kollektivtraditionen bagud – det spørgsmål som Nissen bidrager til her i festskriftet – dens vennebillets betydning for tilslutningen til den vestvendte alliance og fjendebilledet af Tyskland for forholdet til EF/EU. Brud/kontinuitets- og konsensus/konfliktproblematikken er stadig aktuel for Kirchhoff.

For en anmelder bliver problemet nu at se de øvrige 22 artikler under en største fælles mangefold, der gør dem sammenlignelige ved fælles træk. Der er forslag nok især i Dethlefsens historiografiske begrebsapparater, men jeg vælger mit eget, et dramaturgisk. Så godt som alle artikler handler om vindere og/eller tabere. I en dramatisk fortælling, hvor heltene triumferer og skurkene må græmmes, er der ansats til tragedier, skurkenes. Sådan er det også i den dramatiske fortælling om besættelsestiden.

I den tradition, som opstod umiddelbart efter krigen var modstandsfolkene heltene og de, der gik tyskernes ærinde, skurkene. Senere begyndte en vinder at optræde, de parlamentariske politikere, som kunne føre deres projekt igennem trods både genrøjsere, som led nederlag sammen med tyskerne, og modstandsfolk, som led nederlag efter befrielsen. De to tabergrupper havde til en vis grad et fællesskab i antiparlamentarisme og genrøjsning, tyskerhåndlangernes brogede flok af værnemagere, østfrontfrivillige, tysklandsarbejdere og organiserede nazister samt modstandsbevægelsens kærnetropper fra DKP og højrefløjsnationalister som f.eks. Dansk Samling.

Den fornyelse af eller brud i danske politiske, sociale og økonomiske samfundsforhold, som de tabende parter havde håbet på, udeblev. Kontinuiteten i dansk politisk liv var blevet forstyrret en femårs tid. Og det var så det.

Det falder i øjnene, når man betragter de seneste års besættelsesforskning, at tabernes tragedie får stadig mere opmærksomhed og forståelse. Det gælder også arkhiverne i dette festskrift. De, der tabte sammen med tyskerne, er allerede ved at få en litteratur. Nazisterne har tiltrukket sig opmærksomhed i forskningen så langt tilbage som til Henning Poulsens disputats, »Besættelsesmagten og de danske nazister« fra 1970, men nu også tyskerpigerne med Anette Warrings bog: »Tyskerpiger under besættelse og retsopgør« fra 1994, de østfrontfrivillige med Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smiths »Under Hagekors og Dannebrog« fra 1998 og tysklandsarbejderne i Therkel Strædes mange artikler. Det er vel også tidstypisk, at Kirsten Lyloff retter opmærksomheden mod de tyske flygtninge i Danmark i en artikel i dette tidsskrifts foregående nummer

Her i festskriftet efterlyser *Hans Hertel* i en lang »summerisk skitse« af kulturkampen omkring fascisme og nazisme de dele af mellemkrigstidens, besættelsens og retsopgørets tekstproduktion, som indeholder »de forkerte meninger«. Det havde været interessant, hvis Hertel havde brugt flere af sine 64 sider til at analysere tekster af nogen af de »den gang ansete navne med høj propagandaværdi« end tilfældet er. Artiklen er domineret af en lang række i forvejen kendte navne. Hertel kan konstatere, at kulturkampen mod fascismen og nazismen primært var et efterkrigsfænomen, et forsinket engagement.

Et par genrøjsere – som supplement til dem i Nissens artikel – stifter vi bekendtskab med i festskriftet. *Hans Bonde* skriver om Niels Bukh og hans plan om et Dansk Ungdomsforbund efter tysk model. Bukh begyndte i modsætning til Arne Sørensen fra Dansk Samling og Kaj Munch først at nedtrappe sine korporative forestillinger, da det tyske

nederlag i 1943 var evident. Bonde betragter sit emne, den højreradikale kontinuitet, som et eksempel på, hvordan besættelsen virkede som en katalysator, der udskilte og forstærkede højreekstremismen i de første besættelsesår.

Den ultimative genrejser, nazisten Ejnar Vaaben, er til behandling i *Andreas Monrad Pedersens* indlæg. Vaaben var cand.mag. i historie og tysk. Han fik personlig kontakt med Hitler i 30'erne og opnåede varige venskaber med Himmler og Goebbels. Det, mente Vaaben, fik betydning for, at det ikke under besættelsen kom til en grænserevision. Den påstand ligner en tankegang, som andre danske nazister fremførte efter krigen, nemlig at deres samvirke med tyskerne var et værn for danske interesser. Petersen mener, at en velbegavet og principfast figur som Vaaben kan lede til en dybere forståelse af nazismens tiltrækningskraft i en tid, hvor oppositionen mod det moderne samfund var heroisk og ideologisk og tiltrak mange fra den borgerlige fløj. Han gør udtrykkeligt opmærksom på, at forståelse ikke er det samme som tilgivelse.

Politisk mindre belastede - ja for manges vedkommende endda uskyldige - tyskerhåndlangere var tysklandsarbejderne. *Therkel Stræde* skriver her specielt om de danske på folkevognsfabrikkerne. De fastholdt stædigt deres kontraktbestemte rettigheder over for deres tyske arbejdsgivere, som søgte at stramme betingelserne. Analysen kan, som Stræde med rette ser den, belyse væsentlige generelle træk ved tysklandsarbejdet, og være et lille billede på det tysk-danske forhold under besættelsens første år med tysk særbehandling af danskerne og disses overlevelsestaktik.

Modstandsbevægelsen har lige siden Jørgen Hæstrups disputats »Kontakt med England 1940-43« fra 1954 været i forskernes søgelys med Hans Kirchhoff og Aage Trommer som frontfigurer og mytejægere. For tiden er Knud Jespersen ved at udsende »Med hjælp fra England« om Special Operations Executive og den danske modstandsbevægelse, som bl.a. bygger på engelske arkivalier, der ikke var til rådighed for Hæstrup.

Som sagt har myten om det nationale sammenhold i passiv og aktiv modstand været svær at få skudt ned i den kollektive erindring. Modstandsbevægelsen som taber efter befrielsen har ikke været grundigt behandlet, men her i festskriftet er der fokus på netop den side på bevægelsens tragedie.

Aage Trommer præsenterer den hævdundne forklaring i sin artikel om den danske modstandsbevægelse og efterkrigspolitikken. Modstandsbevægelsen bestod af de elementer, der ikke kunne enes om en fælles politik. Trommer følger fire hovedgrupperingers synspunkter på

regeringsdannelsen ved befrielsen og på den politik, der skulle føres: kommunisterne og Frit Danmark, Dansk Samling, Ringen og dens socialdemokratiske arbejdergrupper samt »upolitiske patrioter« af konservativ observans.

Trods forsøg fra DKP og Dansk Samling – som under krigen havde udviklet sig til et kristeligt-socialt parti – på at udforme et nationalt og socialt program, så endte det dog med, at »modstandsbevægelsen i Frihedsrådets skikkelse fik den efterkrigspolitik, som Ringen vilde gaa med til – »passende og anstændig« repræsentation i overgangsregeringen samt »det nationale program««. Kommunisternes og Frit Danmarks folkedemokratiske forestillinger og Dansk Samlings kombination af kristlig-national tradition og radikal socialpolitik havde dog ikke noget for sig over for folkets og englændernes ønsker om konsensus.

En af dem, der på en måde kom til at bidrage til modstandsbevægelsens politiske nederlag i tiden umiddelbart efter besættelsen, var Hal Koch, der sammen med andre bl.a. kritiserede retsopgøret. *Hans Sode Madsen* skriver om ham som en mand, der repræsenterede både brud og kontinuitet. Der er kontinuitet i hans advarsler mod »de vældige karle«, som i besættelsestidens første år var genrejserne og i de sidste visse elementer i modstandsbevægelsen.

Artiklen, der kan ses som et supplement til Nissens og Henning Poulsens »På dansk friheds grund« fra 1963, følger Hal Kochs udvikling under besættelsen fra hans nationalromantiske forelæsningsvirksomhed, hans arbejde med ungdommens politiske opdragelse i Dansk Ungdomssamvirke, hans erkendelse af de konkrete, socialøkonomiske tiltags nødvendighed, hvis ungdommens samfundsengagement skulle vækkes og endelig hans virke i ungdomskommissionen og på Krogerup Højskole i årene efter krigen.

Danmarks Kommunistiske Partis nederlag behandles af *Michael Kjeldsen* i en artikel om partiets overgangsprogram og demokratibegreb. Kjeldsen konstaterer, at DKP forholdt sig »fundamentalt kritisk til parlamentarisk demokrati« gennem hele besættelsen og benyttede sig af et diffust og tvetydigt demokratibegreb som medlem af Frihedsrådet. Han udlæser af partiets program »Folkets Vilje – Landets Lov« fra 1944, at den kommunistiske strategi, efterhånden som befrielsen ved de vestlige allierede nærmede sig, bestod i en fredelig udvikling hen mod proletariats diktatur. Danmark blev som bekendt ikke noget folkedemokrati.

Bent Jensen skriver også om DKPs forestillinger om en folkedemokratisk magtovertagelse efter 1945. Han har hentet materiale i de sovjetiske arkiver og finder i russiske efterretningsfolks indberetninger Aksel Larsens og Alfred Jensens næsten euforiske tro på muligheden for at DKP

og Socialdemokratiet kan danne et enhedsparti og på samarbejde med Christmas Møller og en afspaltet konservativ venstrefløj. Efter at denne illusion i 1946 for længst var bristet, kom Moskvas kritik. DKP havde netop været for tvetydig i sin demokratiopfattelse og ikke stået fast på proletariats diktatur.

Peter Birkelund leverer en alsidig analyse af en modstandsgruppe, han betegner som politisk neutral på et nationalt grundlag. Han gennemgår dens forskelligartede aktiviteter, dens rekruttering og sociale sammensætning og de holdninger, den var udtryk for. Gruppens arbejde var bl.a. rettet mod indsamling af materiale til retsopgøret, som den havde radikale forventninger til, men senere blev skuffet over. *Birkelund* mener, at analysen giver »et klart indblik i den til tider lidt vildtvoksende idealisme og aktionisme, der udgjorde modstandsbevægelsens brændstof«. Den kan også ses som et indblik i visse modstandsfolks svagheder, når det gjaldt et samfundsmæssigt brud med fortiden.

Et af de brud, som modstandsfolk ønskede, behandles af *Palle Roslyng-Jensen*. Det var en demokratisering af forsvaret og optagelse af modstandsfolk som officerer og befalingsmænd, som det blev aftalt med politikerne i den hektiske befrielsessommer. At det ikke lykkedes, sådan som bl.a. DKP havde forestillet sig, skyldtes holdninger i forsvaret, som senere forstærkedes i takt med koldkrigsudviklingen. DKP var meget aktiv, hvor det gjaldt væbnet magt. Muligvis havde partiet revolutionsforestillinger. Det ønskede en parallel magt til den statslige hær og gik stærkt ind for oprettelse af hjemmeværnsforeninger. Noget politikerne accepterede under befrielsesregeringen.

Dette fremgår også af *Henrik Lundbaks* artikel om modstandsbevægelsen i regeringen 1945. Han redegør for de sager, der i befrielsesregeringen rummede et konfliktpotential. Politikernes strategi var kortsigtede indrømmelser, som skulle udmanøvrere modstandsbevægelsen, noget politikerne var blevet ganske gode til under forhandlingspolitikken over for tyskerne. De gik med til straffelovstillægget, konfiskation af værnemagerfortjenester, ophævelse af lov om arbejdsforhold, erstatning til frihedskampens ofre og som sagt hjemmeværnsforeninger. Modstandsbevægelsens indre splittelse, som bl.a. kom til udtryk i Frihedsbevægelsens Samråd op til valget i oktober 1945, gjorde tilbageerobringen af magten let for politikerne, da først kontrollen med militær og politi var sikret i løbet af maj måned.

Lundbaks artikel bidrager med forklaringen på, hvordan den politiske kontinuitet fra før krigen blev sikret og, hvorfor forestillinger om et brud med fortiden var dømt til fiasko. Myten om sammenholdet mod tyskerne, som befrielsesregeringen er blevet set som et udtryk for, blev

bl.a. støttet af Frode Jakobsens lidt kyniske synspunkt: »Vi må hellere finde os i, at der fra politisk side prales med en indsats, som ikke svarer til virkeligheden, men hvorved dog frihedskampen gøres til noget positivt, frem for at gøre politikerne til modstandere af frihedskampen, så de kunne blive interesserede i at reducere den.«

Sådan blev politikerne vindere og modstandsfolkene de tabende helte. Men sejren var ikke uden omkostninger for vinderne. Netop det handler flere af festskriftets artikler om. Vi må tilbage til mellemkrigstiden for at fange politikernes største problem efter besættelsen, deres forhandlingspolitik over for det stærke, nazistiske Tyskland, samarbejdspolitikken også kaldet – eller endog kollaborationen for nu at se den under Kirchhoffs funktionalistiske synsvinkel.

Et forhold som gjorde forhandlingspolitikken mulig – lad os kalde den det for ikke at mistænkeliggøre politikernes intentioner, som Nissen ser dem – var den tyske holdning til Danmark. *Joachim Lund* viser, at nazificeringen af tysk udenrigspolitik i 1930'erne ikke havde alvorlige konsekvenser for Danmark. Handelspolitikken havde primat, og den var også under besættelsen et incitament for tyskerne til at opretholde en forhandlingspolitik. Forsyningerne med danske landbrugsprodukter var vigtigere end ideologisk og magtpolitiske bestemte tiltag.

En af forhandlingerne var den om en mønt- og toldunion mellem Tyskland og Danmark, som Nissen behandler i sin disputats. Her i festskriftet skriver *Steen Andersen* om danske forberedelser i 1940-41 af en handelspolitisk tilpasning til et tyskdomineret, europæisk »storrum«. Et udvalg for økonomisk samarbejde forberedte et initiativ for at komme tyskerne i forkøbet og således vinde den set fra et dansk synspunkt bedst mulige placering. Tilpasningen blev ligesom mønt- og toldunionen ikke til noget, men forberedelserne viser en del om politikernes intentioner.

En anden efterkrigsbelastning for politikerne var den flygtningepolitik, som blev ført i 1930'erne. Jøder og andre blev nægtet indrejsetilladelse og dermed overladt til en krank skæbne i Tyskland. *Peter Wiben* skriver om jødisk flygtningearbejde i Danmark fra 1933-41. I artiklen behandles Mosaisk Trossamfunds komité's indsats for flygtninge, som trods alt var kommet ind. De blev i hvert fald ikke sendt tilbage, skønt justitsministeriets embedsmænd ikke var venlig stemt over for dem. Wiben gennemgår detaljeret komiténs positive samarbejde med danske myndigheder om vanskelige enkeltsager.

Handels- og flygtningepolitik og forhandlingspolitikken i almindelighed førte Socialdemokratiet ud i en tillidskrise over for sine vælgere i perioden 1943-47. *Niels Wiium Olesen* behandler den under kontinuitet/brud modstillingen. Positionen som »medkæmper« i besættelsens

sidste år var ikke overbevisende. Socialdemokraterne kæmpede ikke mod tyskerne, men illegalt for at sikre det politiske system over for modstandsbevægelsen og især kommunisterne efter befrielsen. Socialdemokratiske organisationer var kompromitterede i opinionen efter august 1943 og juni 1944 og partiprogrammet »Fremtidens Danmark« skræmte borgerlige, potentielle samarbejdspartnere. Men Socialdemokratiet kom igen trods historieforfalskning om medkæmperi og tab af tillid i arbejderklassen. Hvis der er tale om et brud efter krigen, finder Olesen ikke årsagen i erfaringer fra besættelsestiden, men i et generationsskifte, de mange cand. polit.'ers indtog og deres teknokratisering af partiet og videnskabeliggørelse af den økonomiske politik.

Et parti, der renlivet repræsenterede kontinuiteten hen over besættelsestiden, var Venstre. Det fik regeringsmagten i oktober 1945. *Rasmus Mariager* behandler forholdet mellem Danmark og Storbritannien 1945-47 under overskriften »Et materialistisk og komfortelskende folk«, et citat fra 1947 af den engelske ambassadør i København.

Englænderne var fortørnede over den danske kræmmermentalitet, som den kom til udtryk i beskedne våbenindkøb og betingelser for at stille en brigade til besættelsen af Tyskland. Krav om hjemsendelse af de tyske flygtninge i Danmark blev blandet ind i sagerne. Det var dog handelspolitisk, det gik hedest til. Englænderne ønskede billige fødevarer, men var tilbageholdne med tilsagn om leverancer af kul og stål. Tonen mindede umiskendeligt om 1930'erne.

Også udenrigs- og sikkerhedspolitisk havde vinderne problemer. Under besættelsen blev sloganet »Aldrig mere en 9. april« lanceret. Det måtte alle umiddelbart kunne tilslutte sig efter den ubehagelige oplevelse, men hvad lå der i det? *Poul Villaume* kan i sin artikel om besættelsen i efterkrigstidens sikkerhedspolitik konkludere, at det ikke blev brugt entydigt. Sommeren 1945 synes alle enige om, at Danmark ikke i fremtiden kunne ligge alliancefrit og neutralt, men da FN ikke kunne garantere kollektiv sikkerhed, fortsatte regeringerne ad det gamle neutralitetsspor. Først efter sammenbruddet af de nordiske neutralitetsforhandlinger i 1949 blev sloganet taget op igen, nu både for en NATO-loyal linie og for en mere reserveret dansk holdning.

Men der var et par lus i den neutralitetspolitiske pels, russerne på Bornholm og amerikanerne i Grønland. Det krævede tilpasning udadtil. *Bo Lidegaard* peger i sin artikel om tilpasningspolitik, samarbejds politik og ikke-blokpolitik på ambassadør Kauffinanns synspunkt, at en sådan holdning var til fare for suveræniteten, og at den kunne sikres ved et NATO-medlemskab. Lidegaard mener, at Danmark var nødt til at gå ind i NATO, da vi ikke kunne få amerikanerne ud af Grønland. Men det

beskedne bidrag til alliancens militære styrke gav mulighed for at opbygge det indre sikkerhedsapparat, velfærdsstaten. Parallelliteten til mellemkrigstiden er slående.

En faktor i dansk tilpasning har gennem tiderne været en elitær udenrigspolitik ført af nogle få politikere og embedsmænd uden megen demokratisk indsigt fra rigsdag eller folketing og uden fri pressediskussion. I en politologisk analyse af dansk udenrigspolitik i det 20. århundrede finder *Hans Mouritzen* bekræftelse på sin teori om, at »jo mere afgørende et spørgsmål er for danske kærneværdier, desto mindre demokratisk luksus synes tilladt.« Undervejs går han i rette med Viggo Sjøqvist, der, som han siger, har gjort sig til talsmand for »at medlemskab af en sikkerhedsalliance som NATO betød, at det ikke længere var hverken muligt eller nødvendigt at opretholde hemmelighedskræmmeriet fra tidligere.« Denne påstand imødegår Mouritzen med henvisning til H.C. Hansens hemmelige brev til den amerikanske regering om oplagring af atomammunition i Grønland fra 1959, det atomvåbenbærende amerikanske flys styrt ved Thule i 1968 og senere løgnagtige presseudtalelser.

Hvad vi var oppe imod både i mellemkrigstiden og under den kolde krig giver *Carl-Axel Gemzell* indtryk af i artiklen om kontinentalmagten og Danmark. Med støtte i kildemateriale fra østlandene kan Gemzell supplere sin disputats fra 1965, »Raeder, Hitler und Skandinavien« og vise paralleller mellem den tyske mellemkrigsstrategi og Warszawapagten i 1950'erne og senere. Han påpeger, hvorledes militær planlægning og øvelser afspejler strategernes tolkninger af de faktiske militære balanceforhold og giver en hårrejsende beskrivelse af planerne for angreb på bl.a. Danmark med atomvåben. Gemzell inddrager også overvejelser over, hvordan militarisme er et led i samfundets modernisering mht. en rationel mål-middel tænkning, og hvordan grænserne mellem det civile og militære udviskes med den videnskabelige og teknologiske udvikling. Det gælder også grænsen mellem den indre og ydre sikkerhed.

Efter en kort pause i sidste halvdel af 40'erne meldte Danmarks stærke nabo mod syd sig igen på den udenrigspolitiske skueplads. *Karl Christian Lammers* artikel handler om Tyskland som »et særligt dansk problem eller måske endda et trauma«. Han skriver, at Vesttysklands oprettelse og hurtige karriere både i det økonomiske og sikkerhedspolitiske, vestlige fællesskab generelt i Europa betragtes som positivt. Men Danmark skilte – og skiller – sig ud ved stadig at se Tyskland som et problem. Det spiller en rolle for dansk tøven over for europæisk samarbejde selv på trods af Bonn-København erklæringen af 1955, som sikrede mindre-

tallenes rettigheder nord og syd for grænsen. Artiklen har en folkeretlig karakter ikke mindst i afsnittet om Danmarks forhold til DDR, som helt til 1973 måtte varetages under hensyn til Bonns krav om ikke-ankendelse.

Dette festskrifts mange artikler giver tilsammen et godt indtryk af, hvor vi nu står i besættelsestidsforskningen og i forsøgene på at se den periode i sammenhæng med både før- og efterkrigstid, som kontinuitet eller brud, eventuelt en parentes i udviklingen, alt sammen i lyset af myten om konsensus eller med fremhævelsen af konflikter.

Et drama var besættelsestiden under alle omstændigheder for dem, der gennemlevede den, både helte og skurke, vindere og tabere. Den taler stadigvæk til følelselivet og udfordrer til fordeling af sympati og forståelse, til at blive stående ved tradition eller kaste sig ud i revision, ja endog til standpunkt over for fænomenet krig.

Det har folkene på Frihedsmuseet måttet sande mere end så mange andre. Lad mig da slutte med en kort omtale af *Esbens Kjeldbæks* gode indlæg om udstillingsteknik lige fra rarietetskabinettets kuriositeter over museumspædagogik og videnskabelig systematik til postmoderne genstandsfascination eller den autentiske genstand som medium mellem dengang og nu. På denne struktur applicerer han Frihedsmuseet fra dets begyndelse, da en modstandsgeneration satte sig selv på museum, til det nuværende kompromis mellem pædagogik og genstandsforskning. Genstandene præsenteres som »aktstykker« fra besættelsestidens historiske rum, et rum som er fælles for forskellige personlige tolkninger af perioden. I bevidsthed om at publikum alligevel ikke modtager udstillingens budskaber, som de er tænkt, men »dekonstruerer« dem efter evne og behov, slipper udstillerne således uden om at skulle tage parti i tidens konflikter mellem folkelig mytedyrkelse, professionel revision og kunstnerisk og æstetisk tilbøjelighed til at omdanne krigsmuseer til fredsmuseer.

Genstande som aktstykker, festskriftartikler om tabernes tragedie og vindernes omkostninger, forståelse frem for stillingtagen, museums-gæsters og læsers dekonstruktion af budskaberne efter behov. Er det den postmoderne relativismes virkelighed for både museumsfolk og historieskrivere? Måske er der et fremtidsperspektiv bag det retrospektive i hyldesten til Nissen og Kirchhoff.

Finn Løkkegaard